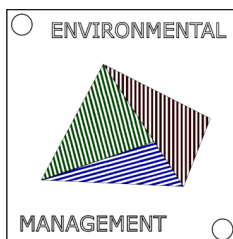


# STOPY SPIŠSKÉHO RENESANČNÉHO RODU V KRAJINE (\*cca 1400 – †♂1636 / ♀?)

Dušan BEVILAQUA

## TRACES OF A SPIŠ RENAISSANCE CLAN IN LANDSCAPE (\*ca 1400 – †♂1636 / ♀?)



### ABSTRAKT

Úvaha pri príležitosti 525. výročia založenia Turzovsko-Fuggerovskej mediarskej spoločnosti hľadá formou koláže údajov stopy kultúrno-historických artefaktov v diapazóne krajín pôsobenia rodu so spišskými koreňmi.

**KLÚČOVÉ SLOVÁ:** baníctvo a hutníctvo neželezných kovov, historický odkaz z čias renesancie pre súčasnú Európsku úniu

### ABSTRACT

Reflection on the occasion of the 525th anniversary of the founding of the Thurzo-Fugger Copper-Works Company in the form of a collage of data looks for traces of cultural and historical artifacts in the scope of the landscapes of operation of the family with Spiš roots.

**KEYWORDS:** non-ferrous mining and metallurgy, historical message from the Renaissance for the current European Union



Keby sa aj u nás, na Spiši, usporiadal pendant anketového projektu televízie BBC *The Great Britons*– (v RTVS *Najväčší Slovák*), bola by aj v jeho najvyšších stovkách riadna tlačienka výnimočných osobností Spiša. Ba v prvej desiatke virtuálnej súťaže *Najväčší Spišiak* by sa našli aj celé vynikajúce rodiny. Medzi nimi by sa určite zaskvel rod s koreňmi v spišskej kopijníckej komunite s predikátom z *Betlanoviec*. Význačné osobnosti tejto rodinnej galérie trúbili všetky atribúty renesancie: vernosť ideálom humanizmu, rešpekt k vede a vzdelanosti, realizmus a vynaliezavosť v podnikavosti, mecenášstvo vzdelania, kultúry i sociálnej starostlivosti....

Potomkovia Betlenovho rodu, známi pod menom Turzo (v zmysle, podľa jedných, vraj, starospišskonemecky: *turzani*-, podľa iných staromaďarsky: *thurzani*- znejúceho opisu predmetu ich podnikania = baníčiť, dolovať, kopať, kutáť, ryť, ťažiť nerasty), prešli od prvej tretiny XV. storočia historicky jedinečnou vlnkou holometamorfózy: z džentrikov s pôsobivými kráľovskými privilégiami, a spoločne s ďalšími spriaznenými rodmi s kopijníckymi koreňmi získaným armálesom (od Žigmunda Luxemburského z r. 1417), cez levočských i krakovských aj bansko-bystrických mešťanov bohatnúcich z diaľkového obchodu s kovmi a technologicky novátorských podnikateľských nápadov v ich baníctve a hutníctve – vznikol nobilitný top-magnátsky rod s fenoménmi slovenskej/európskej renesancie, až zárodok osvietenstva, ktorý presahuje obzory nielen Spiša a Slovenska, ale aj Európy. Veru tak, aj Slováci mali svoju šľachtu, ktorou sa môžu hrdiť.

Prisvojujú/pomenúvajú si ich mnohí: Maďari (*Thurzó*), Rakúšania a Nemci (*Thurzo*), Poliaci (*Thurzonowie*) i Česi (*Tuřík*), ale nesporné je, že členovia tejto 6-vetvovej slovenskej (spišská, bansko-bystrická, bytčiansko-oravská, trenčianska, bojnická, šintavská) aj 4-vetvovej mimoslovenskej (augsburská, dolno-rakúska, krakovsko-moravsko-sliezka, sedmohradská) súdržnej rodiny vyšli zo Spiša. Za krátke dve storočia trvania rodu v líniiach po meči recyklovali krstné mená mužských potomkov: *Juraj I.-VII.*, *Ján I.-IX.*, *Stanislav I.-V.*, *Krištof I.-IV.*, *Alexej I.-III.*, *František I.-II.*, *Martin I.-II.*, *Imrich I.-II.*, *Žigmund I.-IV.*, Bernard...

V historicky krátkom – priam motýliom – živote svojho rodu považovali Turzovci akumuláciu bohatstva (finančného kapitálu i pozemkov) a uplatňovanie pokrokových metód v úspešnom banskom i hutníckom podnikaní a obchodovaní (spolu so sobášnou i štátnickou politikou aj diplomatickou zručnosťou pri nich) a sociálnou zodpovednosťou (i slávou na bojových poliach v proti-islamských vojnách) iba za prostriedky k získaniu moci, prestíže a napokon aj ako zdroje financovania mecenáskych aktivít slúžiacich k podpore moderných duchovných prúdov a na všeobecný verejný prospech.

Nadobúdané bohatstvo im umožnilo závažnú **kariéru v najvyššej správe štátu**: slúžili mu ako **palatíni** (Alexej I., Juraj V., Stanislav III.), dediční **župani** Spiša (Alexej I. a II., Ján III., V. a VI., Krištof IV., Stanislav II., III. a IV., Adam, Michal), Oravy (František I., Juraj V., Imrich II., ba aj v ženskej línii - Alžbeta Turzová, rod. Czoborová), Zvolenska (Ján V.), Nitrianska (František I.), i Šariša (Krištof), vojenský kapitáni preddunajských vojsk a hradov, kráľovskí funkcionári (pohárnici, taverníci, ...), krajinskí sudcovia, predsedovia kráľovskej uhorskej komory (František II.), radcovia panovníkov (František I., Juraj V....), komorskí grófi v Kremnici (Juraj III., Alexej I.)..., i v majetkami naviazanej cirkevnej hierarchii: ako **biskupi** (sekulárny nitriansky – František I./ako prvý konvertoval k luteránom, vrocavský – Ján IV., olomoucký – Stanislav I., sriemsky, nitriansky, sedmohradský a veľkoveradínsky - Žigmund) a iní **preláti**: Juraj II. (1465 – 1503) bol opäť, Gašpar Turzo bol spišským kanonikom...

Verne slúžiaci katolíckemu habsburskému dvoru – zvlášť v protitureckých vojnách a v časoch (za protestantizmus sa schovávajúcih i s Osmanmi kolaborujúcih) stavovských protihabsburských povstaní (Š. Bočkaja, G. Bethlena, G. Báthoryho, J. Zápoľského) boli patrónmi počiatkov reformácie – evanjelikov: stáli pri zrode Žilinskej- (1610, Juraj V.), Spišsko-podhradskej- (1614, Krištof IV.) a Šintavskej- (1622, Stanislav III.) synody ECAV, a tak na začiatku XVII. storočia sa stali 4/5 obyvateľov Slovenska evanjelikmi. Výnimkou bol rekatolizovaný Imrich II., ktorý však istý čas paktoval s G. Bethlenom proti cisárovi.

V časoch latinčiny ako komunikačného jazyka a presadzujúcej sa nemčiny... dávali svojich synov študovať na univerzity v Padove, Siene i Ríme (Žigmund I., Alexej II., František I., Hieronym, Krištof II., Stanislav III., Mikuláš II.), Augsburgu (Stanislav III.), Wittenbergu (Imrich II.) aj v najbližšom malopoľskom Krakove (vtedy hlavnom meste Poľska); podporou zahraničných

univerzitných štúdií svojich chránencov (aj príbuzných: Henckelovcov zo Spišského Štvrtku...) stimulovali aj kontakty vtedajšieho Slovenska/Uhorska s humanistom Erazmom Rotterdamským a stúpenkami Lutherovho učenia, a **nezabudli na slovenčinu**.

Úspešná meštiansko-podnikateľská etapa ságy výnimočného rodu Turzo s prídomkom z Betlanoviec štartuje **Jurajom I.** (1400?–1458), levočským mešťanom, senátorom a veľko-obchodníkom. Jeho synovi, Jánovi II. (30.4.1437 Levoča – 10.10.1508 Baia Mare, Sedmohradsko), sa pripisuje zabezpečenie slávy a bohatstva celého turzovského rodu. Tento levočský a od roku 1465 krakovský a napokonaj banskobystrický (od r. 1496) mešťan bol úspešným ťažiarom i výborným bankským technologom, metalurgom a protokapitalistickým podnikateľom. Spolu s bratom Martinom založili filiálku v medenom meste Krakov. V neďalekom Mogile, cca v roku 1467, postavili sciedzaciú hutu, v ktorej z čiernej medi dovážanej zo Spiša (a neskôr zo stredného Slovenska) aj za pomoci švagra z poľského olova z Olkuszi odlučoval striebro **Ján II. Turzo**, úspešne pôsobil tiež v Kutnej Hore a Goslare a neskôr v Sedmohradsku. Podnikateľsky prenikol do banskobystrických bankských revírov tak, že financoval a revitalizoval tamojšiu upadajúcu bankskú ťažbu svojimi odvodňovacími technologiami. V r. 1494 spolu so synom z prvého manželstva Jurajom III. (26. 3. 1467 Krakov – 19. 3. 1521 Augsburg) uzavrel dohodu s bankárom Jakubom Fuggerom, zv. Bohatým z Augsburgu a založili spoločný mediarsky podnik a Turzovsko-fuggerovskú mediarsku spoločnosť **Ungarischer Neusohler Kupferhandel** (1495 – 1546) na strednom Slovensku, považovanú za vôbec prvý ranokapitalistický podnik v Európe. Okolo roku 1500 už ovládali výrobu drahých a neželezných kovov v Uhorsku, otvorili obchodné miesta po celej Európe a tvorili až 40% svetovej produkcie medi, čo spolu predstavovalo 125 000 ton media a vyše dve tony striebra. V Moštenici postavili modernú šplajsovaciú hutu (na koncentrovanie) a neskôr i sciedzovaciú hutu (na odlučovanie) striebra a spracovanie španiolinskej medi, ktoré v tom čase nemali na svete páru. Meď zo Slovenska, prevážaná po Visle, ovplyvnila osud aj Mikuláša Koperníka (nar. 1473 v Toruni). V časoch, keď Krištof Kolumbus, vezúci na svojich lodiach aj meď zo Slovenska, sa stretával na americkej pevnine nanajvyš tak s Indiánmi a o amerických veľkokapitalistických firmách sa mu ani len nesenilo, u nás už prekvital globálny zahraničný obchod a rano-kapitalistický biznis. Na rozdiel od toho amerického, však mal ten náš fuggerovsko-turzovský aj výrazný sociálny rozmer. Tak ako Jakub Fugger ml. zriadil v Augsburgu domovú štvrť Fuggerei v r. 1516, aj Turzovci podporili v Banskej Bystrici vznik Bratskej baníckej pokladnice slúžiacej na sociálne zabezpečenie svojich (vyše 2,5 tisíc) zamestnancov a ich rodín...

Syn Jána I. Turzu z druhého manželstva bol **Alexej I. Turzo** (1490-1543/palatín, župan...). Zo základiny v jeho testamente sa vyše sto rokov stimuloval rozvoj hudobnej kultúry v Levoči i na Spiši – presahujúcej až do obdobia baroka. Tento fond umožňoval tiež podporu nemocníc a evanjelického školstva až v Prešporke, Trnave a Hlohovci, štipendiá gymnaziálnych a zahraničných univerzitných štúdií, výdaj chudobných dievčat/sirôt, starostlivosť o žobrákov, a podporu iných šľachetných činov.

O nič menej povestná je bytčiansko-oravská vetva Turzovcov. Jej zakladateľom bol František I., syn Jána VI. a vnuk Teofila, tretieho syna Juraja I. Turzu z Levoče. Jej najprominentnejší reprezentant **Juraj V. Turzo** však už v baníctve či hutníctve nepodnikal, ale riadil sa svojim sloganom *vive ut vivas* (= *ži tak, aby si naozaj žil*) vo vnútroštátnej (uhorský palatín) i zahraničnej politike, diplomacii i vojenstve. Zakladal nové osady na Orave a Kysuciach. Venoval sa najmä stavebným aktivitám na svojich panstvách. Prestavoval, opravoval hradné budovy, kaštiele, dal stavať slovenské evanjelické kostoly, zriaďoval školy, podporoval rozvoj remesiel (v Dolnom Kubíne dal postaviť dielňu na odlievanie zvonov)... Na Kysuciach i na Orave – aj v radoch ECAV (za Juraja V. Turza sa začal najväčší rozmach slovenského luteránstva, ktorý je ohraničený rokmi 1610-1660) – je na rozdiel od iných regiónov Slovenska (nevynímajúc Spiša) dodnes mimoriadne uznávaný, ba priam uctievaný (*jemu právom patrí miesto romantickými buditeľmi umelo dané trenčianskemu rabiátnikovi Matúšovi Čákov*). Juraj V. Thurzo (rovesník W. Shakespeara) bol mimoriadne vzdelaný – hovoril latinsky, nemecky, maďarsky, slovensky a dorozumel sa aj chorvátsky – v gréčtine dokonca písal básne. Bol podporovateľom humanistickej vzdelanosti, v jeho službách pôsobili viacerí humanistickí vzdelanci. Finančne podporoval nielen slovenských vzdelancov pri vydávaní ich literárnych a náboženských diel, ale zvlášť študentov, ktorí si dopĺňali vzdelanie na zahraničných univerzitách a školách. Podporoval chudobných farárov, siroty a vdovy. Z Bytče urobil stredisko humanistickej vzdelanosti. Na tamojších



koncertoch vystupovali hudobníci pozvaní až z Viedne. Podporoval teda umenie, vzdelanosť a zbožnosť. Spolu so svojou rodinou sa zúčastňoval slovenských bohoslužieb a pri pobytoch mimo Bytče si zariadil slovenského evanjelického farára. Bol zástancom Slovákov, súhlasil, najmä v náboženských otázkach, so zemianskou slovenskou komunitou a obyvateľstvom. Jeho najbližší spolupracovníci, emisári a radcovia boli zväčša zemanovia slovenského pôvodu. Slovenčina bola používaná na jeho panstvách a sídlach aj v úradnom styku. Ako palatín sa pri sporoch v Banskej Bystrici a Krupine postavil za záujmy Slovákov (slovenských mešťanov) a vo svojich vlastnoručne písaných listoch mestám používal vyjadrenia „*nostra natio Slavica*“ (*naša slovenská/slovanská národnosť*). Možno pod jeho vplyvom sa aj v niektorých snemových uzneseniach po roku 1606 používa štátoprávny pojem „*natio Slavica*“. Jeho život by i dnes mohol byť vzorom rodinného života, manželskej i rodičovskej lásky. Milovanú manželku Alžbetu (rod. Czoborová), ktorej materinský jazyk bola maďarčina, naučil písať, čítať a dokonca i viesť účtovníctvo ich panstva po slovensky.

### Čo nám zostalo po Turzovcoch?

Zdalo by sa, že ich odkaz uvidíme sledujúc stopy stavebných aktivít nimi pozvaných talianskych umelcov, ktoré nájdeme na ich hradoch: Spišský, Oravský, Bojnický, Hričovský, Lietavský, Červený Kameň..., či keď obdivujeme turzovský kaštieľ v Bytči (najmä pri ňom stojaci Svadobný palác pre dcéry a syna Juraja V. Turzu), a napokon aj ten nádherný proto-renesančný – domácimi zvaný „*korunky*“ (Feigel-Turzovský) – kaštieľ v rodných Betlanovciach. Pripomínajú nám ich Turzovské domy v Levoči, Banskej Bystrici, Košiciach a v Krakove, tiež nimi finančne podporené skvosty: tzv. Pohrebňá kaplnka Zápoľských v Spišskom Štvrtku z roku 1473 podľa plánov viedenského architekta Hansa Puchsbauma, ktorá sa považuje za najkrajšiu gotickú architektúru na Slovensku, mariánsky oltár Veita Stossa v Krakove a patronátne chrámové oltáre moravských a sliezskych biskupov, náhrobné kamene, mortuária, epitafy... v Bazilike sv. Jakuba v Levoči, v kaplnke na Oravskom hrade... Ich meno dodnes nesú Turzovské kúpele nad Gelnicou, mesto Turzovka na Kysuciach... Po Turzovi sú pomenované ulice v Budapešti a dolnosaskom Goslare. Ešte vidíme po nich biedne zachované technické pamiatky, na strednom Slovensku najmä v okolí Španej Doliny. Genius regionis Spiša, Kysúc a Oravy čerpá z ich humanistickej mecenatúry.

Omnoho dôležitejšie je však **posolstvo** poučení z príbehu Turzovcov. Spočíva v úspešnom dvestoročnom pokračovaní tohto rodu, pôvodne spišských kopijníkov, a je vyjadrené odkazom príkladu Turzovsko-fuggerovského podnikania pre dodržiavanie základných princípov Európskej únie: sloboda pohybu osôb, kapitálu a služieb, rovnosť pohlaví a tolerancia vierovyznaní, sociálna zodpovednosť, význam vzdelania a kultúry... k jej dnešnej (i budúcej) prosperite.



Výrez obrazu Dominika Skuteckého *Vykúvanie kotlov* (SNG) použitý na euro-suvenírovej bankovke

## ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- [1] Babčáková, Monika, Sedliaková, Monika (zost.) 2012: TURZOVCÍ Zborník z konferencie, Žilina, ŽSK, 89 s. ISBN 978-80-971035-7-6
- [2] Dvořák, Pavel a kol., 2012: JURAJ TURZO Veľká kniha o uhorskom palatínovi, Martin, Matica slovenská, 183 s. ISBN 978-80-8128-043-6
- [3] Federmayer, Frederik, 1999: Henckelovci zo Spišského Štvrtku a erb Thurzovcov, IN: Genealogicko-heraldický hlas, časopis SGHS pri MS Martin, 1/1999, ss. 25-29, ISSN 1335-0137
- [4] Hoľma, Martin, 2020: Thurzovská prestavba Oravského hradu [Diplomová práca] Trnavská univerzita v Trnave. Filozofická fakulta, 112 s.
- [5] Chalupecký, Ivan (zost.) a kol., 2010: Dejiny Betlanoviec, Levoča, MTM pre obec Betlanovce, 248 s. ISBN 978-80-89187-42-3
- [6] Lacko, Miroslav, 2012: Technológia zhutňovania medi na Spiši koncom 17. storočia – IN: Laboutková, I., (Ed), 2012: Z dejín hutníctví 42, 219 / Rozpravy NTM v Praze, ss. 93-99, ISSN 0035-9378
- [7] Lengyelová, Tünde a kol., 2012: Thurzovci a ich historický význam, Bratislava, Spoločnosť Pro Historia - Historický ústav SAV, 260 s. ISBN 978-80-89396-19-1
- [8] <https://www.eurosouvenir.sk/aktuality/525-vyrocie.html>

## ADRESA AUTORA

**Ing. Dušan BEVILAQUA, PhD.,**  
Fraňa Kráľa 9/4, 052 01 Spišská Nová Ves  
E-mail: [dusan.bevilaqua@gmail.com](mailto:dusan.bevilaqua@gmail.com)

### **RECENZIA TEXTOV V ZBORNÍKU**

*Recenzované dvomi recenzentmi, členmi vedeckej rady konferencie. Za textovú a jazykovú úpravu príspevku zodpovedajú autori.*

### **REVIEW TEXT IN THE CONFERENCE PROCEEDINGS**

*Contributions published in proceedings were reviewed by two members of scientific committee of the conference. For text editing and linguistic contribution corresponding authors.*